

УДК 37.013.42+373.2

*Катерина Суятинова,
здобувач Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СІМ'ЯХ РОЗЛУЧЕНИХ БАТЬКІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті аналізуються такі поняття як супровід, соціальний супровід, розкриваються особливості соціально-педагогічного супроводу, названо основні його характеристики, пропонуються етапи здійснення соціально-педагогічного супроводу. Автор зауважує на необхідності соціальної допомоги сім'ям, які перебувають у кризовому стані, сім'ям соціального ризику, сім'ям розлучених батьків тощо. Проблема соціально-педагогічної допомоги сім'ям є актуальною, існують розбіжності у видах надання допомоги, є потреба у подальшій розробці та перевірці моделі педагогічного супроводу соціалізації дітей старшого дошкільного віку у сім'ях розлучених батьків.

Ключові слова: *консультування, патронаж, соціально-педагогічний супровід, супровід соціалізації особистості, сім'ї розлучених батьків.*

В статье анализируются такие понятия как сопровождение, социальное сопровождение, раскрываются особенности социально-педагогического сопровождения, названы основные его характеристики, предлагаются этапы осуществления социально-педагогического сопровождения. Автор отмечает необходимость социальной помощи семьям, которые находятся в кризисном состоянии, семьям социального риска, семьям разведенных родителей и т.д. Проблема социально-педагогической помощи семьям является актуальной, существуют различия в видах оказания помощи, есть потребность в дальнейшей разработке и проверке модели педагогического сопровождения социализации детей старшего дошкольного возраста в семьях разведенных родителей.

Ключевые слова: *консультирование, патронаж, социально-педагогическое сопровождение, сопровождение социализации личности, семьи разведенных родителей.*

The article analyzes concepts such as support, social support, specifics of socio-pedagogical support as its main characteristics include implementation stages of socio-pedagogical support. The author notes the need for social assistance to families who are in crisis, families of social risk families, divorced parents, etc. The problem of social-pedagogical assistance to families is

relevant, there are differences in the kinds of assistance, there is a need to further develop and test models of pedagogical support socialization of preschool children in families with divorced parents.

Key words: counselling, nursing, social-pedagogical support, support of socialization, family of divorced parents.

Політичні, соціально-економічні зміни останніх двох десятиліть в Україні призвели до значних негативних змін серед населення, в тому числі й у найінтимніших сферах людського життя – сімейних відносинах та продовженні роду. Означені зміни в сім'ї полягають у зниженні народжуваності, зменшенні кількості зареєстрованих шлюбів і зростанні кількості вільних спілок та інших форм суспільного життя, у збільшенні кількості позашлюбних народжень та розлучень. Деякі категорії сімей потребують постійного фахового консультування та патронажу. Особливо доречною така робота є тоді, коли сім'я перебуває у кризовому стані. Проте соціальної допомоги потребують також сім'ї, які можна віднести до сімей соціального ризику.

До проблеми соціального супроводу особистості зверталися О. Безпалько, І. Бех, Л. Гаврилюк, І. Зверева, Е. Іванова, Е. Козакова, Н. Комарова, С. Марченко, І. Пеша, І. Рогальська, Л. Цибулько, Д. Фельдштейн та інші. Відносно соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків та педагогічного супроводу дітей визначеної категорії не було проведено спеціальних досліджень. Тому існує нагальна потреба в осмисленні специфічності психолого-педагогічних умов щодо первинної соціалізації дітей, які створюються сім'єю, де батьки розлучилися, та розробці відповідно до цих умов сучасного науково-методичного і програмного забезпечення процесу соціалізації та виховання дошкільників.

Відтак, мета статті полягає у з'ясуванні поняття соціально-педагогічного супроводу соціалізації дитини дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.

Щорічно з великою кількістю розлучень значна кількість дітей переживає сильний стрес. У більшості шлюбних пар, які розпадаються, є спільні діти, і відповідно щороку тисячі дітей переживають розлучення батьків. Хоча кількість таких дітей поступово зменшується, це пов'язано не зі зменшенням кількості розлучень, а зі зниженням дітності української сім'ї [10, с. 12]. Так, в Україні у 1990 році було зареєстровано за даними Державної служби статистики України 192194 розлучення, у 1992 році – 224649, що є найбільш високим показником у досліджуваній період. З 1997 року починається падіння кількості розлучень – 186371, а через декілька років знову коливання. За останні 23 роки у 1992 році кількість розлучень складала 57 %, у 1998 році – 57,87 %, у 2000 році – 71,28 % від зареєстрованих шлюбів: на 274523 шлюбів прийшлося 195693 розлучення,

у 2004 році – 61,18 %, у 2012 році кількість розлучень складала 60,56 %. Зауважимо, що при підрахунках слід звернути увагу на те, що високий рівень розлучень зумовлений високим рівнем зареєстрованих шлюбів.

Науковці підкреслюють, що психологічний клімат неповної сім'ї багато в чому визначається хворобливими переживаннями, що виникли унаслідок втрати одного з батьків. Більшість неповних сімей виникає через те, що один з батьків залишив сім'ю. Матері рідко вдається стримувати і ховати свій розпач стосовно цього; її розчарування і невдоволення нерідко несвідомо проектується на їхню спільну дитину. Можлива й інша ситуація, коли мати підкреслює роль безвинної жертви, у якій опинилась дитина. При цьому вона прагне з надлишком заповнити нестачу батьківської турботи і в цьому переходить усі розумні межі: оточує дитину атмосферою утомної ласки і надмірної опіки. В усіх подібних випадках виховна атмосфера сім'ї спотворюється і негативно позначається на становленні особистості дитини.

Розлучення батьків, безумовно, є фактором ризику, що найчастіше ускладнює нормальний особистісний та емоційний розвиток дитини. Розпад сім'ї, як основного агента соціалізації, стає для дитини ситуацією повного руйнування колишнього соціального світу, ламання стійкої сімейної структури, втрати психологічної підтримки, звичних відносин з батьками, конфлікт між прихильністю до батька і матері, що зрештою призводить до відхилень у процесі соціалізації.

Системний аналіз соціологічної, психологічної, педагогічної, юридичної, медичної літератури дозволив К. Кузнецовій виділити два блоки негативних наслідків розлучень батьків для соціалізації дітей – короткострокові та довгострокові. Перший пов'язаний з особливостями їхньої реакції на конфлікт між батьками, який максимально загострюється перед розлученням, на процедуру розірвання шлюбу й адаптацію після розлучення. Довгостроковий вплив розлучення обумовлений накопиченням протягом багатьох подальших років ефекту відсутності чоловічого впливу на процес виховання та соціалізації дитини. Серед психолого-педагогічних проблем у неповнолітніх, що виникають при розлученні батьків виділяють: ускладнення і деформацію входження дитини в соціальне середовище, порушення соціальної адаптації до щоденного життя; формування дефектів характеру і морального розвитку, що виявляються в не сформованості альтруїстичних і гуманістичних властивостей, у відсутності позитивного досвіду співпраці, кооперації, взаємних вчинків і рішень, у виборі в майбутньому ролі постійної жертви, у збільшенні ризику виникнення асоціальної поведінки як реакції на конфліктну ситуацію в сім'ї перед розлученням, процедурою розірвання шлюбу, у труднощах у взаєминах з дорослими, зведеними й рідними братами і сестрами в ситуації полі батьківства, у однобічному вихованні,

фемінізації хлопців, порушенні статевої ідентифікації тощо.

Соціалізація дитини є стратегічною метою діяльності кожного педагога. Нова соціокультурна ситуація неминуче задає нові параметри перебігу соціалізації, пред'являючи до її суб'єкта підвищені вимоги у формуванні нових моделей соціальної поведінки, конструюванні персональної системи цінностей, внаслідок чого перед педагогічною наукою постає потреба переосмислення й перегляду засад виховання та соціалізації особистості у дошкільному дитинстві. Супровід соціалізації особистості передбачає необхідність сформованого у педагогів цілісного уявлення про дитину як об'єкт і суб'єкт соціалізації, що вимагає визначення специфіки діяльності фахівців дошкільного закладу на кожному віковому етапі її соціального становлення, ставлення до неї як до суб'єкта спілкування, співпраці, партнерства, надання права на власний вибір [7, с. 268–269].

Діяльність фахівців дошкільного навчального закладу, які забезпечують супровід соціалізації особистості, «спрямована на забезпечення двох узгоджених процесів: індивідуальний супровід дитини в освітньому процесі певної вікової групи і системне супроводження, яке спрямоване на превентивно-пропедевтичну або профілактично-корекційну роботу усієї вікової групи (або системи у цілому)» [3, с. 49].

Організація соціально-педагогічного супроводу соціалізації дитини дошкільного віку – важливе теоретико-методичне завдання сучасної дошкільної освіти та соціальної педагогіки.

У тлумачних словниках супровід трактується як «перебування разом з кимось, знаходячись поруч, ведучи кудись чи йдучи за кимось» (С. Ожегов) [6]. У словнику В. Даля знаходимо тлумачення супроводу, як «проводжати, супроводжувати, йти разом для проводжання, проводжати, слідувати» [5]. Отже, первинно етимологія цього слова передбачає взаємодію різних суб'єктів, які можуть перебувати в суб'єкт-об'єктних або в суб'єкт-суб'єктних відносинах. При аналізі поняття «супровід» важливим також є те, що суб'єктом або носієм проблеми розвитку дитини є не тільки вона сама, але і її батьки та педагоги [4, с. 302].

Соціальний супровід є різновидом надання соціальних послуг. В українській практиці визначення цієї форми соціальної роботи почалося з 1998 року. В основу методики соціального супроводу закладено модель «ведення випадку», що широко використовується в практиці соціальної роботи різних країн (care management – у Великій Британії, case management – у США). В Україні така соціально-педагогічна модель набула широкого впровадження в роботі з різними категоріями клієнтів.

Впродовж історії соціальної роботи відбувалася поступова зміна значення поняття соціальний супровід. Так, на початку ХХ століття основним алгоритмом довготривалого втручання був такий: «вивчення-

діагноз-лікування», при якому вся відповідальність покладалася на фахівців, наприкінці 50-х років ХХ століття було запропоновано нову модель: «проблема-вирішення», значення якої полягає в активізації ресурсів та можливостей людини для самостійного розв'язання проблем, при цьому фахівці покликані допомогти людині, а не вирішувати за неї її проблеми. Тобто сім'я під час соціального супроводу повинна набути навички, які надалі допоможуть їй самостійно долати життєві труднощі [1].

Соціальний супровід – це тривалий процес, здійснення якого у відповідній громаді (тобто за місцем проживання) забезпечують спеціальні заклади – Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. В Україні створена і функціонує мережа центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, до роботи в яких можуть залучатися суб'єкти різних галузей (психологи, педагоги, юристи, медичні працівники та ін.). Залежно від особливостей людини, типу сім'ї, соціальний супровід має свою специфіку щодо змісту, технологій та процедур, які застосовуються. Вони викладені у відповідних нормативних документах [1; 2]. Важливим для припинення соціального супроводу є досягнення очікуваних результатів.

Науковці (І. Зверева, О. Безпалько, С. Марченко) вважають соціальний супровід роботою, спрямованою на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу [8, с. 105]. Соціально-педагогічний супровід – це довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), формування здатності сім'ї самій розв'язувати її проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві; корекцію і покращення внутрішньо-сімейних стосунків, стосунків сім'ї із мікро- і макросередовищем.

Особливість соціально-педагогічного супроводу полягає в тому, що він спрямований на захист прав дитини у сім'ї; має превентивно-профілактичний характер; здійснюється як опосередковано (через дитину, у разі відмови батьків від співпраці з суб'єктами соціально-педагогічного супроводу), так і безпосередньо (за згодою членів сім'ї або за їх особистим зверненням) протягом усього часу перебування дитини в конкретному навчальному закладі.

Систему соціально-педагогічного супроводу соціалізації дітей дошкільного віку, яка має певні компоненти (напрями), що взаємопов'язані між собою і розкривають наперед послідовність і практичне забезпечення, а також зміст діяльності та її результат за кожним напрямом соціально-педагогічного супроводу соціалізації особистості розробила І. Рогальська. Так, до компонентів (напрямів) вона віднесла такі: виявлення проблем

соціалізації дітей у педагогічному процесі дошкільного закладу; розробку концепції соціалізації особистості в дошкільному дитинстві; створення програми соціально-особистісного розвитку дітей; планування системи соціально-педагогічного супроводу соціалізації; організацію поетапної міжособистісної взаємодії між фахівцями дошкільної установи, дітьми та батьками; функціонування дошкільного закладу як відкритого соціуму соціально-педагогічної системи; аналіз результатів впровадження системи соціально-педагогічного супроводу соціалізації дітей [7, с. 273–278].

Основними характеристиками соціально-педагогічного супроводу є його процесуальність, пролонгованість, занурення в реальне повсякденне життя сім'ї та дошкільної установи, в особистісну взаємодію між учасниками цього процесу [7, с. 281].

У контексті роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, а саме переживають, або пережили, процес розлучення, ми, погоджуючись з І. Трубавіною, пропонуємо наступні етапи здійснення соціально-педагогічного супроводу:

I. Виявлення розлученої сім'ї в дошкільному навчальному закладі. Знайомство з сім'єю, збір інформації про неї, визначення її проблем, формування позитивної мотивації до участі в роботі з вихователем, соціальним педагогом.

II. Подолання опору з боку окремих членів сім'ї через опосередкований вплив інших членів сім'ї, розв'язання необхідності такої роботи, завершення до позитивних чинників у сімейних стосунках, інформування про наслідки бездіяльності, показ перспектив роботи.

III. Отримання згоди сім'ї на соціально-педагогічну роботу.

IV. Подолання наслідків неблагополуччя, стабілізація й корекція стосунків, усунення причин неблагополуччя, розв'язання проблем сім'ї.

V. Профілактика рецидивів неблагополуччя, спрямування сім'ї на самовизначення й самостійне розв'язання проблем, перевірка результатів роботи через опосередкований чи безпосередній нагляд.

VI. Вихід із сім'ї соціального педагога; закінчення дії контракту; аналіз отриманих результатів; розробка рекомендацій щодо подальшого самостійного життя родини [9].

Таким чином, особливості соціалізації дітей в сім'ях розлучених батьків, соціально-педагогічний супровід таких родин потребує подальшого дослідження. Проблеми дітей в ситуації розлучення батьків не можуть бути ефективно вирішені лише зусиллями батьків. Необхідна своєчасна та комплексна підтримка з боку різних соціальних інститутів та служб. Перспективами подальшого розгляду питання може бути вивчення досвіду роботи зарубіжних країн щодо організації соціально-педагогічної роботи з сім'ями, де батьки розлучилися, розробка та експериментальна перевірка моделі педагогічного супроводу соціалізації дітей старшого дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний звіт: Моніторинг соціального супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 136 с.
2. ВІЛ-інфіковані діти: медичний догляд, психологічна підтримка, соціальний супровід, правовий захист / Н. В. Котова, О. О. Старець, П. П. Олена та ін. – К. : ТОВ «К.І.С», 2010. – 176 с.
3. Крутій К. Л. Моніторинг як сучасний засіб управління якістю освіти в дошкільному навчальному закладі : монографія / К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2006. – 172 с.
4. Психолого-педагогическое консультирование и сопровождение развития ребенка : пособие для учителя-дефектолога / под. ред. Л. М. Шипицыной. – М. : Гуманит. изд. Центр Владос, 2003. – 528 с.
5. Даль В. Сопроводжать [Электронный ресурс] / В. Даль. – Режим доступа : <http://slovardalja.net/word.php?wordid=38555>
6. Ожегов С. Сопроводжать [Электронный ресурс] / С. Ожегов. – Режим доступа : <http://www.ozhegov.com/words/33752.shtml>
7. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : монографія / І. П. Рогальська. – Київ : Міленіум, 2008. – 400 с.
8. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін. – К. : ДЦССМ, 2004. – 256 с.
9. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : навч. посіб. / І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. – 132 с.
10. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.